

woordvoerder (in het *Kerkelijk Weekblad*) dr. G.J. Vos, straks de tegenstander van Kuypers. De kroniekschrijver van de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, die juist in deze tijd begint: dr. A.W. Bronsveld. *De Vereeniging; Christelijke Stemmen*, die (tot 1875) nog meedoet aan het debat; *De Gids*, waarin nog wel een theologisch appeltje geschild wordt; de vele andere bladen, waartussen, dit moet direct gezegd worden, een blaadje méér aan afgescheiden zijde, bepaald niet opvalt.

De door De Cock gesignaleerde "scheiding der geesten" zien we hierboven al enigszins aangeduid. Kuypers, die hoe langer hoe sterker "gereformeerd" als partij-naam gaat claimen, daarnaast het optreden van de confessionelen. De orthodoxie van de Utrechtse School (Doedes en Van Oosterzee) bevredigt kennelijk steeds minder. Om een beeld van M. van Rhijn te gebruiken: "In denzelfden tijd waarin de Utrechtse Dom voor het gehoor van Van Oosterzee niet groot genoeg was, sprak De la Saussaye sen. ... in een bedompt en slecht verlicht zaaltje voor ongeveer vijftig toehoorders" over "Het Protestantisme als politiek beginsel", ongeveer in het jaar 1870⁴. 't Begin van de zo invloedrijke ethisch-irenische richting in het Nederlandse protestantisme. Een richting die ook meer aansloot bij de impulsen vanuit het Réveil gegeven. Andere richtingen in de theologie laten we hier rusten. Wel moet hier de internationale *Evangelische Alliantie* (1867) worden genoemd, te Amsterdam gehouden, met belangstelling gevolgd (en bezocht) door veel Afgescheidenen. De volgende Vergadering, in 1870 te New York te houden, zou niet doorgaan vanwege het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog. Met een heel ander soort belangstelling neemt protestants Holland kennis van de Syllabus van Pius IX, de brief aan de protestanten van deze paus en de voorbereidingen voor een Concilie, waar 's Pausen onfeilbaarheid onderwerp van bespreking vormt.

Herdenkingen zijn er ook genoeg: 300 jaar Heidelbergse Catechismus, 't Convent van Wezel, de slag bij Heiligerlee, welke laatste herdenking menig debat oplevert over de interpretatie van de Vaderlandse historie. De Syllabus (1864) had zich met kracht gesteld tegen de moderne en liberale beginselen in theologie en politiek. Maar ook onder de Nederlandse protestanten zien we in deze

4. M. van Rhijn, "In Memoriam" in: *Gezamenlijke Geschriften van Dr. Is. van Dijk*, VI, Groningen z.j., 8.